

ҚАЗІРГІ КІТАП БАСУ ІСІНІҢ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Ғалия Майкотова,

*Әл-Фараби атындағы
ҚазҰУ-дың
Баспа ісі және дизайн
кафедрасының доценті*

Қазіргі қазақ баспалары мен баспа ісінің қызметі нарық жағдайының қиыншылықтарына қарамастан үздіксіз даму үрдісіне аяқ басты. Олар жеке меншік жағдайда іс атқарғанмен ұлтымыздың рухани мәдениетін көтеретін негізгі құрал екені белгілі. Сонымен қатар, баспалар шығарып отырған басылымдарды болашақ ұрпақ мүддесі үшін сақтап отырған және олардың библиографиялық сипаттамасын жасап отырған мекемелердің қазіргі жағдайы қандай? Қазіргі қазақ баспаларының түгелдейі жеке меншік иелерінің қолында болса да, көптеген кітаптар мемлекеттік тапсырыспен және “Мәдени мұра” бағдарламасымен шығуда, ал бұл шыққан кітаптар баспаларға, оларды мекемелер мен кітапханалар қорын толтыру үшін үлкен көмегін тигізуде. Мемлекет тарапынан бұл шараларға арнайы қаражат бөлініп отыр.

Кітаптардың тізімдемесін жасайтын библиографиялық іспен айналысып отырған 74 жылдық тарихы бар бірден-бір мекеме - ҚР Ұлттық мемлекеттік Кітап палатасы. Кітап палатасының мұрағатында ХІХ-ғасырдан бергі басылымдар сақталған. Бұл мекеме библиография саласын-

В статье рассматриваются современные проблемы книгоиздания в Казахстане. Научная новизна исследования состоит в том, что проанализированы и обобщены итоги развития современных книгоизданий и книгораспространений.

In the article examined modern problems of book industry in Kazakhstan. The scientific novelty of research consists of that the results of development of modern book industries and are analysed and generalized.

да да зор роль атқарады. Газет, журнал, кітап шежірелерін шығарады. Қазақстанның барлық баспаларымен тығыз жұмыс жасап, көптеген халықаралық, отандық кітап жәрмеңкелері мен кітап көрмелерінің ұйымдастыруына мүмкіндік жасайды.

Жыл сайын әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің журналистика факультеті мен баспа ісі және дизайн кафедрасы ұлттық кітап баспасының мәселелері мен даму болашағына арналған ғылыми-тәжірибелік конференциялар мен дөңгелек үстелдер өткізіп тұрады. Кітап баспасының 90-жылдық мерейтойына арналған шара барысында кітап ісінің жан-жақты дамуына байланысты әр алуан мәселелер де қарастырылды. Ғылыми-тәжірибелік конференцияның ең басты мәселесі ретінде, бүгінгі бүлдіршін, Қазақстанның ертеңгі азаматының кітапқа қызығушылығын арттыру мақсатында қажет өнімдерді дүниеге әкелу көзделді.

Конференцияда «Қазақстан» баспа үйінің» директоры, Қазақстанның еңбек сіңірген мәдениет қызметкері, «Парасат», «Құрмет» ордендерінің иегері Нұрмахан Оразбек «мемлекеттік құрылым кітап басу ісіне дұрыс жағдай жасамаса, мемлекеттік іс дұрыс іске аспайды» - деген тұжырым жасаған болатын.

Бүгінгі ақпараттық заманда интернеттің әсерінен кітаптың рухани құны құлдырап, саудадағы бағасы шарықтап кетті. Қазақстандағы азды-көпті кітап дүкендері мен сауда нүктелерінде қазақ тілінде шығатын кітаптарымыз жетімнің күйін кешіп, бұйырған бұрышын қанағат етеді. Ал әсіресе орыс тілінде жарық көрген кітаптар түрлі-түрлі мұқабасымен сауда орындарын жаулап алған. Мұны себебін қалай түсіндіруге болады? Қаламгерлер мен ақын-жазушылар кітаптарын да жазып жатыр, баспаханалар да кітап басуды үздіксіз атқаруда. Ал барымызды жарқыратып көрсетейін десек, аяғында қаржыға келіп тірелеміз. Баспаларымыз мемлекетке аузын ашып, арнайы тапсырысты күтіп, тендерге телміреді. Ал қазақ оқырманы қажеттілігін қамтамасыз ету үшін орысша басылымдарға жүгіреді. Тендер жылына бір рет өткізіледі. Баспалар өзара бақталасып, бірімен бірі бақ сынасады/1/. «Байқауға» қатысатын 50-ге жуық баспаның ішінен бағы жанғандар мемлекет бөлген қаржыға қанағат етеді. Иә, қаржы бөлінеді, бірақ тендер оқырманға не керектігін, қандай шығарманы оқығысы келетінін анықтап бере алмайды. Өйткені тендер – кәдімгі сауда тәртібі. Ал кітап жай ғана тауар емес, ол – рухани құндылық. Шығарма авторы министрге немесе лауазымды шенеунікке емес, қарапайым халыққа, оқырманға есеп береді емес пе? Сондықтан осы тұрғыда

баспалардың өз өнімдеріне деген жауапкершілігі қажет емекендігіманық.

Ұлттық кітап палатасының директоры Жанат Сейдумановтың зерттеулеріне сүйенсек, қазіргі мемлекеттік тапсырыспен шығатын кітаптардың таралымы Қазақстандағы нарықтық жағдайға, оқырмандар аясына байланысты таралым саны белгіленеді. Соған қарамастан, мемлекет басқа нәрсеге мән беру керек секілді. Сондай-ақ, автор жастарды кітап оқуға, көркем әдебиетпен сусындатуға тарту үшін мемлекет тарапынан қаржыландырылатын тәуелсіз сарапшы ұжым ұйымдастырылып, түрлі шаралар өткізуді қолға алуы керектігін алға тартады. Сонымен қатар, баспалар тек тендермен шектелмей, жас жазушыларды жарнамалап, насихаттап, қолдау білдірсе, олардың сол баспадан кітаптарын шығаруға қызығушылықтары туады, әрі жас дарындарды ел танитын болады/2/.

Біздің елде соңғы рет кітап жәрмеңкесі 2010 жылы өткізілді. Ресейде жылына жүздеген іс-шаралар өтіп жатады. Осы орайда ең алдымен кітапқа деген көзқарасымызды жолға қою керек екенін мойындағанымыз жөн. Тілімізге де немкетті қарайтынымыз жасырын емес. Осының бәрі кітап пен оқырман арасындағы байланыстың жүйесіздігінен болып отыр. Қашан да рухани азыққа сусап отыратын негізгі оқырманның ауылда екені бесенеден белгілі. Ауыл оқырмандарына кітап жеткізудің де жүйесін, жарқын формасын да жасауға болады. Бізде мақтанарлықтай қаламгерлер көп. Тек соны орынды пайдалана білген жөн. Ол үшін медиа жарнамалар жасау ауадай қажет. Бұған қоғам, телевизия, радио, баспасөз – бәрі араласып, күш салу қажет.

Ақын Темірше Сарыбаевтың: – Мен «Жазушы» баспасынан шыққан кітабыма 60 мың теңге қаламақы алдым. Шындығында, бұл менің бір қыс жағатын көмірімді де ақтай алмайды. Өлеңнің тууы оңай емес, бір кітап – 5-10 жылдың жемісі. Бірақ шығармашылықтың құны өзіне лайық болмай отыр. Үкімет басында отырғандар өздерінің сұхбатында, баяндамаларында қаламақыны көбейтеміз дегенді айтады, бірақ осы уәделер сөз жүзінде қалып жатады. Дағдарыс деген сылтауы тағы бар. Енді ақын-жазушылардың қаламақысы қысқармаса, өспейтін секілді». Бұл қазіргі ақын-жазушылардың еңбегінің ақталмайтындығын дәлелдейді. Демек, маңдай-термен жасалғаны шығармашылық еңбектің құны лайықты бағалануы тиіс.

Журналист Айнұр Сенбаеваның деректеріне сүйенсек, 400-500 беттік сапалы кітапты шығарудың өзіндік құны – 600 теңге. Бұған автордың қаламақысы, кітап дизайнерінің, ба-

спа қызметкерлерінің жалақысы қосылады. Ал министрлік тарапынан әр кітапқа шамамен 500 теңгедей қаржы бөлінеді. 2000-3000 тиражбен шығатын кітапқа бөлінген қаржыны сығымдап, баспагерлер басқа қажеттіліктеріне де жаратады. Сөйтіп, өзі аз, өзі қымбат кітаптардың рухани құны құлдырайды.

Тағы да бір соңғы дерек. Республикамызда 2700-ге жуық ауыл кітапханасы бар. Ондағы кітап қоры 36 миллионға жуық дананы құрайды.

Қазақстанда ірілі-ұсақты 300-дей баспа бар.

Алматыда Ресей баспаларының өнімдерін саудалайтын 43 кітап дүкені жұмыс істейді. Статистикалық мәліметтер бойынша, еліміздегі кітап саудасындағы отандық өнімдердің үлес салмағы шамамен 25 пайызды ғана құрайды екен. Қазақстанның 1000 тұрғынына шаққанда 70 жаңа басылымнан келеді. Халықаралық «ИФЛА» кітапхана қауымдастығы федерациясының ұсынысы бойынша 1000 тұрғынға 250 жаңа басылымнан келуі тиіс екен.

«Heidelberg» компаниясының Қазақстандағы өкілі Евгений Кимнің айтуы бойынша, елімізде баспа ісінің дамуына кесірін тигізіп отырған жағдай – шетелден тасылатын баспа шикізаты мен құрылғыларына салынатын кедендік салықтың шамадан тыс көп мөлшерде болуы. Полиграфиялық өнімнің өзіндік құнындағы шикізаттың үлесі 60-70 %-ды құрайды. Ал қазіргі жағдайда барлық шикізат пен шығын материалдары шетелдерден тасылады. Оларды елге енгізуде кедендік салық 5-тен 25 пайыз аралығында ауысып отырады. Бұған қарамастан, шекара асып келетін дайын баспа өнімдері ешбір салықсыз елімізге енгізіле береді. Осыдан-ақ, отандық баспагерлердің шетелдік әріптестері алдында бәсекеге қабілетсіз екендіктерін аңғаруға болады. Оның үстіне, елімізде баспа өнімдерін шығарту қымбатқа түсетіндіктен, негізгі тұтынушылар тапсырыстарын шетел асырып, сол жақта орындатуға мәжбүр. Өйткені шетелдегі полиграфиялық қызмет еліміздегі жұмыстан 30%-ға жуық арзан. Оның себебі, өздік құн салығы, шикізат пен құрал-жабдықты шекарадан асыру кезіндегі кедендік салықтар, сондай-ақ, сол шикізат пен құрал-жабдықты сататын елдің тауар бағасын еселеп арттыруы сияқты факторлар.

Еліміз тәуелсіздік алған кезде, экономика саласы үлкен қиыншылықтар көргені белгілі. Басқа

өндіріс ошақтарымен қатар, кітап басу ісі де қатты құлдырады. Статистикалық деректерге сүйенсек, 1989 жылы 1300 аталым кітап 34,7 миллион таралыммен басылған екен. Яғни, әрбір кітап кем дегенде орта есеппен 27 мың данамен басылды деген сөз. Бұл – әрине, қазіргі күнмен салыстыруға келмейтін сандар. Бүгінде көптеген кітаптар екі немесе үш мың, ең көп дегенде бес мың тиражбен жарық көреді. Ал бұл сан Ресей асып келіп жатқан миллиондаған дана кітап мұхитына тамызған бір тамшыдай ғана.

Дегенмен, өркениеттен шет қалған деген пікірлерге ұшыраса да, біздің баспа саласы тұрақты түрде өсіп келеді. Қазақстан полиграфистері Ассоциациясының деректері бойынша, бұл қарқын жылына 25%-ға үдеп отырады екен. 2005 жылы баспа өнімдерінен түскен пайда 500 млн. долларға жеткен. Бұған, әрине, ел экономикасының жалпы ахуалы, жекелеген секторлардағы алға жылжу сияқты факторлар әсер етеді. Сонымен қатар, әлеуметтік жағдайы түзелген халық та баспа өнімдеріне деген сұраныстарын қанағаттандыруды көздейді/3/.

Соңғы жылдары баспалардан ұлттық сипаттағы көрнекті басылымдар жарық көре бастады. Елбасының бастамасымен жарық көрген алты томдық «Қазақстан» энциклопедиясы, тоғыз томдық «Қазақтар» анықтамалығы, я болмаса, «Түркістан», «Түрік әлемі» энциклопедияларын да халықты жаңаша ойлауға жұмылдыратын соны туындылар деп атауға болады. Тәуелсіз елдің тың тарихын жазып, кеңестік бұрмалаушылықтардан арылу жолында М.Қозыбаевтың «Ақтаңдақтар ақиқаты», «Тарих зердесі», К.Нұрпейісовтің «Алаш және Алашорда» сынды кітаптары және тізе берсе, ұзын саны біразға жететін тың дүниелер көптеп шығарылды деуге болады. Дегенмен, олардың көбін қарапайым халық біле бермейді. Бұл кітаптар, негізінен, жоғары оқу орындарының кітапханаларына, мамандандырылған оқу мекемелеріне бірлі-жарымды даналармен ғана түсті. Себебі жоғарыда айтылған шикізаттың, баспа құрылғыларының және салықтардың көптігінен оларды көп данамен басып шығару мүмкін болмады. Тағы бір себеп, аудитория дұрыс зерттелмей, кітапты көп қылып басып шығару да қауіпті іс, өйткені шығарылған кітап тарамай қалса, ол баспаны қып-қызыл шығынға ұшыратады.

1. Сенбаева А. Кітап өтпей ме, жетпей ме? //Алаш айнасы. 25 қыркүйек, 2010.
2. Омарова Б. Баспа ісі және кітап басу. Оқу құралы.2006. «Фолиант» баспасы.
3. Ең көп оқитын ел едік... //Интернет-сайттан алынды.